

MU'İNÜ'L-MÜRİD'DE OĞUZCA SES VE ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Bilâl AKTAN

Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, baktan55@gmail.com

ÖZET: XIII. yüzyıldan itibaren Harezmi ve Sirderya'nın aşağı kesimlerinde, kısmen Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağzlarının etkisi altında Karahanlıcadan oluşan Orta Asya Türkçesi edebiyat dilinin gelişme dönemine "Harezmi Türkçesi" denir. Bu dönem eserlerinin en büyük ortak özelliği; Karahanlı (Doğu), Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Türkçesi dil özelliklerini bir arada taşımış olmaları, yani bir bakıma karışık dil özelliklerine sahip olmalarıdır. Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerden biri de "İslâm" adlı mutasavvıf bir şair tarafından 713/1313 yılında yazılan, 407 dörtlükten oluşan, dinî ve tasavvufî nitelikteki Mu'înü'l-Mürîd (MM) adlı manzum eserdir. MM üzerinde yaptığımız bu inceleme ve değerlendirmede, eserdeki Oğuzca özelliklerin hiç azımsanmayacak kadar çok olduğu görülmüştür. Bu makalede, MM adlı eserde yer alan Oğuzca ses ve şekil özellikleri incelenmiştir. MM'de dikkat çekici bu Oğuzca ses ve şekil özellikleri, metinde geçtiği dörtlük ve mısra numaraları verilmek suretiyle tanıklandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Türkçesi, Mu'înü'l-Mürîd, Oğuzca özellikler, ses özellikleri, şekil özellikleri.

PHONETIC AND MORPHOLOGICAL FEATURES OF OGHUZ DIALECT AT MU'INU'L-MURID

ABSTRACT: The developmental period of the literary language of Central Asian Turkish literature, from the period of 13th century in the lower parts of Khwarezm and Sirderya, which is constructed by Karahanlı language under the influence of regional dialects of Oghuz and Kipchak language is called "Khwarezm Turkish". The common feature of the greatest works of this period; Karahan (East), Oghuz-Turkmen and Kipchak Turkish language features that they moved together. That is to say, works of this period is a mixed-languages works. One of the works written in Turkish to Khwarezm in 713/1313 and was written by a mystic poet of İslam. Religious and mystical work that consists of 407 verse written by Islam is called Mu'inü'l-Mürîd. The review and evaluation, no substantial extent so that the features were Oghuz work. MM in sound and shape of the striking features of this Oghuz dialects, verse and verse numbers in the text passed by granting studied.

Keywords: Khwarezm Turkish, Mu'inü'l-murid, features of Oghuz dialect, phonetic features, morphologic features.

Giriş

Türk yazı dilinin Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi şeklinde bilinen tarihî devirlerinden sonra gelen, "XIII. yüzyıldan itibaren, Harezmi ve Sirderya'nın aşağı kesiminde kısmen Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak yerli ağzlarının tesiri altında Karahanlıcadan teşekkül eden, Orta Asya Türkçesi (Doğu Orta Türkçesi) edebiyat dilinin inkişaf merhalesine Harezmi Türkçesi" (Eckmann, 1998: 173) adı verilir. Harezmi Türkçesi, XIII-XIV. yüzyıllarda, yukarıda adı anılan bölgelerde Türk yazı dili olarak kullanılmıştır.

XI. yüzyılda başlayan Harezmi'nin Türkleşmesi hadisesi, XIII. yüzyıla kadar devam etmiş; Harezmi ile ona bağlı bölgelerde yeni bir yazı dilinin kuruluşu, bu bölgenin Türkleşmesinden sonra gerçekleşebilmiştir. Harezmi'nin Türkleşmesinde özellikle Oğuzlar ve Kıpçaklar çok önemli bir rol oynamışlar; ayrıca Kalaçlar, Uygurlar, Peçenekler, Kimekler, Bayavutlar, Kanglılar ve birtakım göçebe Türk aşiretleri de bu hususta etkili olmuşlardır. Bölgenin Türkleşmesinde rol oynayan bu unsurlar, bölgenin kendine has lehçesini de oluşturmuşlardır. Bu lehçe, Karahanlı yazı dili ile bağlantılı ve Oğuz, Kıpçak, Kanglı ve diğer Türk boyların lehçelerinin karışımı ile oluşmuş Harezmi Türkçesidir.

XIII. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişen ve XV. yüzyılda yerini Çağataycaya bırakan bu lehçe, Karahanlıcadan teşekkül etmesinin yanı sıra, çeşitli boyların lehçelerini de yansıtmaları bakımından ilginç bir yazı dili olmuştur. Bu sahadaki eserlere bakıldığında, bu edebî dilin farklı metinlerde farklı lehçelerin daha fazla ağırlık kazanmış şekliyle karşımıza çıktığı görülmektedir (Argunşah vd. 2010: 92).

Harezm bölgesinde Harezm Türkçesi ile yazılmış eserlere örnek olarak Burada Harezm dönemi eserlerinden *Mu'înü'l-Mürîd* (MM)'deki Oğuzca ses ve şekil özellikleri üzerinde durulacaktır. MM, İslâm adlı bir şair tarafından H. 713 (M. 1313/1314) yılında telif edilen, 407 dörtlükten meydana gelen, herhangi bir sanat kaygısı güdülmeksizin, göçebe Türkmenlerin günlük hayatlarında gerekli olan bazı dinî ve tasavvufî konuları devrin oldukça sade dili ile anlatan manzum bir eserdir.

MM'in dil özelliğine ilk dikkat çeken, "Kaşgarî til olmakla beraber Kısmen Oğuz lehçesi tesirinde olan Harezm Türkçesidir." (Togan, 1928: 330) demek suretiyle Z. Velidi Togan olmuştur. Fuat Köprülü de hemen hemen benzer ifadeler ile MM'deki dilin Oğuz, Kıpçak ve Hakaniye lehçesi özelliklerini taşıdığını belirtmektedir (Köprülü, 2003: 311).

Eser üzerinde bugüne kadar bazı çalışmalar yapılmıştır.¹ Bu makalede, MM'in Recep Toparlı ve Mustafa Argunşah tarafından yapılan (Toparlı ve Argunşah, 2008) yayındaki metinden hareketle, Oğuzca ses ve şekil unsurlarını ortaya koymak, zaman zaman Oğuzca olmayan özelliklerle sayısal anlamda karşılaştırma yapmak suretiyle, eserdeki Oğuzca özelliklere dikkat çekmek amacı güdülmüştür.

Türkologlar tarafından Oğuzca özellikler henüz tam olarak belirlenebilmiş değildir. Ses, şekil ve söz dağarcığı yönünden 250 kadar Oğuzca özellikten bahsetmek mümkündür (Gülsevin, 2010: 73). Ancak bu kadar özelliğin hepsinin MM'de bulunması söz konusu değildir. Belirlenebilen ses ve şekil özelliklerini, maddeler hâlinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

A) Ses Özellikleri

1. Birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan art ve ön damak g'lerinin erimesi (Ercilasun, 2007: 453; Argunşah vd. 2010: 116). MM'de aynı kelimelerin eriyen şekillerinin yanı sıra aslı g-'li şekillerin de birlikte kullanıldığını görmek mümkündür:

arığ (13 kez) > *arı* "temiz, arı" (4 kez), *êlig* (5 kez) > *êl* (18 kez), *körklüg* (393/1, 399/1) > *körkliü* "güzel" (20/2, 289/3, 343/4, 392/2), *toluğ* (78/2, 241/3) > *tolu* "dolu" (78/1), *türlüg* (72/4, 384/2, 385/2, 386/4) > *türlü* (326/1, 404/1). Oğuzca *körkliü* ve *êl* şekillerinin, hem Eski Türkçe hem de Karahanlı Türkçesine uyan *körklüg* ve *êlig* şekillerinden daha çok kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan Eski Türkçeye uyan, sonu -g-'li *yarığ*, *sarığ* (Gabain, 2007: 292), *yazukluğ* (Atalay, DLT III, 50), *mihluğ* gibi şekiller hiç kullanılmamış iken, Oğuzca şekiller olan *yarı* "yarı, yarım" üç kez (201/2, 218/1, 239/4), *saru* "sarı" (76/3, 79/2) ve *mihlu* "som gümüş ayarında damgalı sikke" (251/1, 251/3) şekilleri ikişer kez, *yazuklu* "günahkâr, suçlu" (290/3) bir kez kullanılmıştır.

2. İkinci ve daha sonraki hecelerin başında bulunan art ve ön damak g'lerinin erimesi (Gülsevin ve Boz, 2004: 44):

bêlgürt- (51/4) > *bêlürt-* "belirtmek, göstermek" (39/1).

Eski Türkçe *kergek* (Gabain, 1988: 279) şekline MM'de hiç yer verilmemiş iken, Oğuzca *kerek* (74 kez) ve *kerek-* (21/2, 370/3) şekilleri kullanılmıştır. Bu Oğuzca özelliğin çok belirgin olduğu görülmektedir.

¹ Metin, inceleme, dizin bağlamında olmak üzere, eser üzerinde bugüne kadar Ali Fehmi Karamanlıoğlu ve Recep Toparlı tarafından yapılan iki çalışma yayımlanmıştır. En kapsamlı çalışma ise Recep Toparlı ve Mustafa Argunşah tarafından birlikte yayımlanan çalışmadır: (Mu'înü'l-Mürîd, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008). Bu yayında dil incelemesi, metin -çeviri- dizin ve tıpkıbasıma yer verilmiştir. MM hakkında oldukça kapsamlı olan bu yayında, dil özellikleri incelenmiş, ancak ayrı bir başlık olarak Oğuzca unsurlar ele alınmamıştır.

3. Söz başındaki bir kısım t'-lerin tonlulaşması (Kaymaz, 2002: 157):

tæg (50 kez)'e karşılık *mundağ-oğ* (<muni teg ök) "tam böyle, bunun gibi" 126/3) birleşik kelimesinde bir kez kullanılmış, ancak tonlularak söylenen *dek*'li şekle rastlanmamıştır. Tonsuz ünsüz ile *telür-* şekli hiç kullanılmamış iken, Oğuzca *delür-* "delirmek" (78/1) şekli bir kez kullanılmıştır.

4. İç ses ve son ses durumundaki diş arası d'lerin y olması (Korkmaz, 1999: 469). Eserde her ne kadar hem d'li hem y'li şekillerin örnekleri var ise de Oğuzca y'li şekillerin daha baskın olması dikkat çekmektedir:

adağ "ayak" (9 kez)'a karşılık Oğuzca *ayağ* şekli (195/2, 198/2, 276/3) 3 kez, "kadeh, çanak, kâse" anlamındaki *ayağ* (190/1) şekli bir kez kullanılmıştır. Şu örnekler de hem d'li hem y'li şekiller taşımaktadır: *id-* (9/1, 10/3, 41/1)> *ıy-* "göndermek, yollamak" (236/1, 237/1, 238/2), *idi* (30 kez)> *eye* "Tanrı, sahip" (221/2), *kođ-* "bırakmak, terk etmek" (331/3) > *ıoy-* (10 kez). Öte yandan Eski Türkçeye ait *ğadaş* (Atalay DLT I, 86-3), *kédgür-* (Gabain, 2007: 279) ve *küđ-* (Atalay DLT I, 321) şekiller hiç kullanılmamış iken, Oğuzca *ğayaş* "hısım, akraba" (258/4), *kéydür-* "giydirmek" (322/2), *küy-* "aramak, araştırmak" (107/1) şekilleri birer kez kullanılmıştır.

Eski Türkçe *oduğ* (Gabain, 2007: 288) ve *odun-* "uyanmak" (Caferoğlu 1968, 138), *ud* (Gabain, 2007: 304), *ud-* (Caferoğlu, 1968: 262), *udı-* (Gabain, 2007: 304), *yad-* (Gabain, 2007: 307) gibi şekiller hiç kullanılmamış iken, bunların Oğuzca söyleyişlerine yer verilmiştir: *oyağ* (389/2), *oyan-* "uyanmak" (141/3, 144/2); *uy* "sığır" (5 kez), *ıy-* "uymak, tâbi olmak" (14 kez), *ıyu-* "uyumak" (5 kez), *yay-* "yaymak" (401/4).

5. Çift dudak w'lerinin, diş-dudak v'sine dönmesi (Korkmaz, 1995a: 244):

Karahanlı Türkçesinde geçen *sawul-* (Atalay, DLT II: 125) şekli eserde hiç kullanılmamış iken, Oğuzca *savul-* "yana çekilmek" şekli (131/2) bir kez kullanılmıştır.

6. -llk/ğ isimden isim yapma eki, -Ur ve -dUr ettirgen çatı ekleri, 1. ve 2. şahıs iyelik ekleri, ilgi hâli eki, çokluk 1. şahıs ekleri, bilinen geçmiş zaman teklik 1. ve 2. teklik, 2. çokluk şahıs ekleri, emir kipinin teklik ve çokluk 3. şahıs, emir kipinin çokluk 2. şahıs eklerinin yardımcı ünlüleriyle birlikte yuvarlaklaşması. Aynı şekilde -p(An) zarf-fiil ekinden önceki yardımcı ünlünün de yuvarlaklaşması (Ercilasun, 2007: 454). Ayrıca -g/ğ> -w> -Ø değişmesinin yol açtığı başka yuvarlaklaşmalar da vardır. Oğuzcaya ait bu yuvarlaklaşmaların eserdeki çokluğu hiç küçümsenemez:

açsun (267/2), *açısun* (269/3, 373/4), *arısun* (16/3), *artur-* "çoğaltmak, artırmak" (214/3, 215/3), *ay-* "söylemek, demek" *aysun* (264/3), *azdur-* "yoldan çıkarmak, azdırmak" (187/3), *basur-* "bastırmak" (197/4), *bitür-* "sona erdirmek, tamamlamak" (126/4), *ğaldur-* (297/2), *kéçür-* (42/2, 85/4), *kéltür-* "getirmek" (296/4, 297/4), *kétür-* (25 kez), *kéydür-* "giydirmek" (322/2), *kimüñ* (341/3), *kiwür-* "girdirmek, sokmak" (93/4, 301/1), *muñibliük* "Allah dostu olma" (363/2), *muñımluğda* (180/1), *muñımluğdın* (179/1), *sızur-* "sızdırmak, eritmek" (317/1), *yétür-* "yetiştirmek, ulaştırmak" (12 kez) vb.

7. Bazı eklerin başında bulunan t'-li biçimlerin tonlulaşmış d'-li biçimlerinin bulunması (Ercilasun, 2007: 455):

artmışda (211/2, 217/3), *aytmışda* (355/3), *başdın* (81/1), *başda* (79/1), *bilmemekdın* (37/4), *edükde* "ayakkabıda" (185/1), *içmişde* (299/1), *işde* (243/2), *izlemekde* (234/3), *kesmişde* (240/4), *kétürmişde* (149/4, 353/2), *ğırğda* (217/2), *ğırğdın* (218/3), *köbekdın* "göbekden" (69/1), *kökđin* "gökten" (52/1), *körüşmişde* (288/3), *ğulağda* (195/4), *kümişdın* (190/1), *orta otruşda* (138/3), *soñ otruşda* (112/3, 132/4, 139/1), *oyan-* "uyanmak" *oyanmışda* (141/3), *tilekdın* (272/1), *toprağdın* (107/4), *törde biri* (217/4), *töşekde* (388/2), *yemekdın* (298/3), *yigitdın* (38/3).

8. Birkaç kelimedede iç ses durumundaki bazı ünsüzlerin düşmesi (Özkan, 2000: 108):

birle (86 kez), *kéltür-* (296/4, 297/4), *oltur-* (4 kez), *ıuw* (16 kez) kelimelerine karşılık *bile* "ile, birlikte, beraber" (45 kez), *kétür-* "getirmek" (25 kez), *otur-* (5 kez), *ıu* (247/3), kelimeleri kullanılmıştır. MM'de *ğurtar-* hiç kullanılmamış iken Oğuzca *ğutar-* (219/4) şekline yer verilmiştir. Oğuzca *kétür-* ve *otur-* şekilleri, *kéltür-* ve *oltur-* şekillerinden daha fazla kullanılmıştır.

9. Özellikle sayı adlarının birkaçında ünsüz ikizleşmesinin ortaya çıkması (Korkmaz, 1995a: 247):

Eski Türkçedeki *iki / éki, yiti, sekiz, otuz* şekilleri hiç kullanılmamış iken Oğuzca *ékki* (62 kez), *yétti* (395/2, 407/3), *sekkiz* (48/4, 277/2) *ottuz* (6 kez), *ottuzınçı* “otuzuncu” (164/1) şekillerine yer verilmiştir. Sayı adlarındaki bu Oğuzca özellik oldukça dikkat çekmektedir.

10. Sözcük başlarındaki *b-/m-* değişimi bakımından *b-*’li şekillerin bulunması (Korkmaz, 1995b: 210).

MM’de 1. çokluk kişi zamiri *miz* (Atalay, DLT I: 327) şekli hiç kullanılmamış iken, Oğuzca *biz* (4 kez) şekli dört kez kullanılmış, buna karşılık fiil çekiminde 1. çokluk kişi zamirinin *miz* şekli, *ayur-miz* (4/4, 312/4) *ıdur-miz* (9/1, 10/3) örneklerinde toplam dört kez tercih edilirken *biz* şekline hiç yer verilmemiştir.

Bu/mu işaret zamirinin isim çekim ekleri almış *m*’li şekilleri daha çoktur: *muña* (6 kez), *muñar* “buna” (23/4, 265/2, 308/4), *munça* “bunca, bu kadar” (6 kez), *munda* “burada, bundan” (65/3, 274/2, *mundağ-oğ* “böyle, öyle” (126/3), *mundın* “bundan” (36/1, 216/2, 275/4), *muni* “bunu” (18 kez), *munlar* “bunlar” (193/3), *mun(i)tég* “böyle, bunun gibi” (277/1, 300/4, 355/1), *mun(i)tég-ök* “böyle, bunun gibi” (249/3), *munun* “bununla” (60/4, 275/3) *munuñ* “bunun” (21 kez). Oğuzca *bu* sıfatı ile herhangi bir çekim eki almamış zamir durumundaki *bu*, 243 kez kullanılmıştır. Oğuzca *bu* şekline ait verilen sayı hiç de küçümsenemez.

11. Kelime başındaki *y-* sesinin düşmesi (Korkmaz, 1995a: 246). Bu Oğuzca özellik, ön seste düşmeyen *y-*’li şekillere göre daha çok görülmektedir:

yığla- (45/1), *ığla-* “ağlamak” (119/3); *yıraq* (38/2), *ıraq* “uzak” (5 kez). MM’de *y-*’li *yig* (Gabain, 2007: 311), *yil-* (Gabain, 2007: 274) ve *yiriñ* (Gabain, 2007: 311) gibi eski şekiller hiç kullanılmamış iken, Oğuzca *ig* “hastalık” (54/2, 119/3, 129/4), *il-* “bağlamak, iliştiirmek” (303/4), *iriñ* “cerahat, irin” (76/3, 79/2, 80/1, 81/1) şekillerine yer verilmiştir.

12. *k > h* değişiminin görülmesi (Kaymaz, 2002: 159):

Söz gelişi *aksağ, akşam, uçmak* (Atalay, DLT I: 118) gibi kelimelerdeki *k*’li şekiller MM’de hiç kullanılmadığı hâlde, Oğuzca söyleyiş olan *ahsak* “topal, aksak” (195/3) *aşşam* (<Soğd.) (124/3), *uçmah* “cennet” (212/3, 277/2), *uşmah* (48/4, 332/4, 333/1) gibi *h*’li şekillere yer verilmiştir.

13. *ğ > h* değişiminin görülmesi (Argunşah vd., 2010: 114). Eserde bu özelliğe uygun tek örnek belirlenebilmiştir:

satğaş- (Atalay, DLT II: 214) > *sathaş-* “birleşmek” (89/4).

14. Kapalı *é* sesinin bulunması (Korkmaz, 1995b: 208; Gülsevin ve Boz, 2004: 33). Bu özellikteki örnekler çoktur:

bég “bey” (190/2, 232/2), *békle-* (100/4, 286/4, 295/1, 302/2), *bél* (129/4, 145/2, 289/1), *bélürt-* (39/1), *bér-* “vermek” (84 kez), *béril-* (7 kez), *béş* (29 kez), *çéçek* (280/1), *çéyne-* “çığnemek” (298/1), *égin* “omuz” (91/3), *él* “el” (18 kez), *émdi* “şimdi” (9 kez), *érte* “sabah” (154/3), *éşit-* (32 kez), *kéç-* (18 kez), *kél-* (34 kez), *néçe* (23 kez), *şéş-* “çözmek” (289/1), *té-* “demek, söylemek” (62 kez), *tég* “gibi” (47 kez), *tégme* “her, her biri” (22/2, 81/4, 148/3, 213/1), *yéğirmi* “yirmi” (11 kez), *yér* “yer, yeryüzü” (28 kez), *yét-* “ulaşmak, kavuşmak, varmak” (14 kez), *yét-* “kâfi gelmek, yeterli olmak” (6 kez), *yétig* “keskin” (330/4), *yétür-* “yetiştirmek, ulaştırmak” (12 kez).

15. *n, s, ş, t* gibi dış ve dış eti ünsüzleri ile *y* ünsüzünün yanındaki ünlülerin incelenmesi (Korkmaz, 1995b: 209). Bu özelliğin söz konusu olduğu tek örnek belirlenebilmiştir:

tın- (46/2) > *tiñ-* “dinmek, kesilmek, durmak, sakinleşmek” (36/4).

B) Şekil Özellikleri

Eski Anadolu Türkçesinin Eski Türkçeden farklı görünen bazı ekleri, ses değişmelerinin sonucudur (Ercilasun, 2007: 455). MM’deki şekil özelliklerinin önemli bir kısmı ses değişmeleri sonucu ortaya çıkmış, bir kısmı da tamamen Oğuzcaya ait değişik şekillerdir:

1. İgi hâli ekinin ünsüzle biten kelimelerden sonra +Uñ, ünlü ile biten kelimelerden sonra +nUñ olarak yuvarlak ünlü ile kullanılması (Ercilasun, 2007: 455). Bu ek Eski Anadolu Türkçesi (EAT) döneminde hep yuvarlak ünlü ile kullanılır iken MM'de bazı örneklerde düz, bazı örneklerde ise yuvarlak ünlü ile kullanılmıştır:

'ışk+ıñ (363/1), kim+üñ (341/3), men+iñ (244/1), sen+iñ (5 kez), vücūd+uñ (345/4).

2. Eski Türkçedeki +gA/kA yönelme hâli ekinin +(y)A olması (Özkan 2000, 114; Gülsevin, 1998: 3). MM'de her ne kadar +gA/kA'lı şekiller çok ise de +(y)A'lı örnekler de vardır:

bize (106/1, 184/4), köze (196/4), öziñe (29/3), size (301/4), soña (313/2), söze (53/2, 301/2), tile (341/2), üçe (225/2, 233/2), yel 'rüzgâr, yel; heves' yele (46/2), yüze (53/4, 196/2).

3. Yükleme hâli eki +(I)g'in +(y)I olması (Özkan, 2000: 115; Gülsevin, 1998: 3):

baş 'kafa, baş; ön, uç' başı (151/2, 238/2), birini (217/4), farzı (168/1), hizmetini (387/2), kolu (92/2), mu(n)ı (18 kez), özini (343/2), rûhu (404/4), sıvı (80/1), yöni (299/2), yüzi (44/4), zekâtı (226/2).

4. Bulunma hâli eki +dA'nın, ayrılma hâlini karşılamak amacıyla da kullanılması (Gülsevin, 1998: 4):

anda kedin 'ondan sonra' (96/2, 125/2, 126/2), kamuğ işde yegrek 'her işten daha iyi' (243/3), kamuğ sözde yegrek 'her sözden daha iyi' (243/4, 333/4) munda ön 'bundan önce' (274/2).

5. Vasıta hâli eki n'nin kaybolup bunun yerine, kalıplaşmış örnekler dışında, ile'den eklenen +(I)IA'nın kullanılması (Özkan, 2000: 117). Bunun iki örneği belirlenebildi:

tünle 'gece, geceleyn' (168/3, 390/1), üzele 'üstünde' (203/2).

6. İsimden isim yapma eki +Ilg'in +IU olması (Özkan, 2000: 119):

körklü 'güzel' (20/2, 289/3, 343/4, 392/2), mihlu 'som gümüş ayarında damgalı sikke' (251/1, 251/3), türlü (326/1, 404/1), yazuqlu 'günahkâr, suçlu' (290/3).

7. Fiilden isim yapma eki -(I)g'in -I/U olması. Ek, EAT döneminde her ne kadar yuvarlak ünlü ile -U (Özkan, 2000: 121) şeklinde ise de MM'de bazı kelimelerde düz ünlü ile -I kullanılır.

arı 'temiz, arı' (4 kez), kirtüle- 'doğrulamak, tasdik etmek' (264/3), köni 'doğru, âdil' (4 kez), saru (76/3, 79/2), tolu (78/1), yarı 'yarı, yarım' (201/2, 218/1, 239/4), yumru 'yumru, şişkinlik' (238/1).

8. +çUk(Az) ekinin küçültme eki olarak kullanılması (Özkan, 2000: 118):

MM'de bunun tek örneği vardır: kısaçuq (187/4).

9. İsimden fiil türeten +Ik- ekinin kullanılması (Korkmaz, 2010: 19). MM'de tek örneği vardır:

birik- 'birikmek, toplanmak' (21/1).

10. 2. şahıs teklik zamirinin Kençek dilinde esre ile "sin", Çiğil, Yağma ve Tohsı dillerinde ötre ile olmasına karşılık, Oğuzcada (Suvar ve Kıpçaklarla birlikte) üstün ile "sen" kullanılmış olması (Korkmaz, 2010: 19):

sén (76 kez).

11. Zamir n'sinin kullanılması (Kaymaz, 2002: 160):

ağınğa 'beyazına' (117/4), ança 'o kadar' (222/1, 222/4), barmışında (291/3), barlıkıñdın 'varlığından' (366/4), birisinge (181/4), idisinge 'Tanrısına' (335/1), katında (34/2, 106/4), küñinde (163/2, 163/4, 281/3), munda (65/3, 274/2), özindin (4 kez), özgesinde (154/4), soñınça (10 kez), tüñinde (164/1), yaşında (207/2), yèrinçe (24/1, 139/3), yolunda (286/1, 385/3), yumrusındın (238/1).

12. Görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılan çokluk 2. şahıs için *-dlmIz* ekinin yerini *-dUk* ekinin alması (Ercilasun, 2007: 456). Bunun tek örneği belirlenebildi:

yok êrdük ‘yok idik’ (58/3).

13. Şart kipi, çokluk 1. şahıs dışında, iyelik kökenli eklerle çekilir hâle gelmiştir (Ercilasun, 2007: 456):

ayıtsam (33/4), *almasaň* (282/1), *qayıtsaň* ‘dönsen’ (152/1), *kelmesaň* (362/4), *bulmasaň* (362/1), *êkseň* (279/3, 280/1), *ölmeseň* (282/2), *yunsaň* (100/4), *sorsaňız* (13/3), *qol-* ‘rica etmek, dilemek’ *qolsaňız* (40/4), *işleseler* (244/3), *qılsalar* (4 kez), *taşlasalar* (319/2), *alsalar* (253/4).

14. Öteki Türk lehçelerinde emir kipinin 2. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde *-gII* ve *-İñlAr* ekleri getirildiği hâlde, bu çekimin Oğuzlarda teklik 2. şahısta bazen eksiz olması, çokluk çekiminin ise *-İñ* ile sağlanması (Korkmaz, 2010: 20; Ercilasun, 2007: 456):

aç-ø (101/4, 350/3), *al-ø* (219/3), *al-iñ* (66/1, 232/4), *bêkle-ø* (100/4), *bêr-ø* (6 kez), *bêr-iñ* (5 kez), *bil-ø* (57 kez), *bil-iñ* (63 kez), *bitür-ø* (126/4), *êşit-ø* ‘dinle’ (18 kez), *kêtür-ø* (6 kez), *kôtür-ø* ‘yükselt, kaldır’ (86/2, 283/4), *otur-ø* (109/1, 128/1), *sil-ø* ‘sür, meshet’ (4 kez), *têgür-ø* ‘ulaştırmak, eriştirmek’ (9/2, 103/2, 403/2), *tut-ø* (7 kez), *yêtür-ø* ‘yetiştir, ulaştır’ (6 kez), *yöri-ø* (7 kez).

15. Hem duyulan geçmiş zaman çekim eki hem de sıfat-fiil eki olarak *-mIş* ekinin kullanılması (Kaymaz, 2002: 160).

bış-mış qozı (33/3), *bitil-mış bitig* (330/1), *qal-mış namâz* (180/3), *qal-mışı* (141/4, 180/1), *qıl-mışınğa* (7/4, 161/4), *ört-mış tég* (71/3), *öt-* ‘geçmek, aşmak’ *öt-mış tég* (390/2), *yıg-* ‘yasaklamak, alıkoymak’ *yıg-mışındın* (41/4, 156/4), *bilmemişen* (42/4), *bolmuş erdi* (399/2).

MM’de *-mIş* sıfat-fiil eki için zaman zaman *-gAn* eki de kullanılmıştır.

16. *-(y)UbAn* ve *-(y)UbAnIn* zarf-fiil eklerinin kullanılması (Korkmaz, 1995b: 215; Gülsevin, 1998: 4). Bu ek EAT’de hep yuvarlak ünlü ile kullanılmış ise de MM’de ünlü uyumuna tabi olarak düz ünlü ile de kullanılmıştır:

ayt-ıban (390/4), *bar-ıban* (237/2), *ewür-* ‘çevirmek, döndürmek’ *ewür-üben* (44/3), *kêç-ıben* (367/1), *kir-ıben* (289/4), *köç-üben* (367/1), *sal-ıban* (390/3), *tut-uban* (298/2), *uydur-* ‘uydurmak, tâbi kılmak’ *uydur-uban* (303/2), *yit-* ‘kaybolmak’ *yit-ıben* (308/2).

17. ‘-madan önce, -maksızın’ anlamını veren *-mAdIn* zarf-fiil ekinin kullanılması (Korkmaz, 1995b: 154; Kaymaz, 2002: 160):

bat-madın (172/3), *bêr-medin* (132/3, 134/1), *kêt-medin* (257/3), *qıl-madın* (131/3, 234/3), *sor-madın* (65/2), *têg-medin* (177/3).

Sonuç

Aslında hangi unsurların tam olarak Oğuzca olduğuna karar verebilmek, malzemeye çok yönlü bakmayı gerektirir. Bazı özellikleri Oğuzcada görüp buna bakarak sadece Oğuzca bir özellik demek yanıltıcı olabilir (Gülsevin, 2010: 73). Her ne kadar böyle bir zorluk var ise MM, yine de bugüne kadar belirlenmiş Oğuzca özelliklerin ışığında değerlendirildi. Eserde geçip Oğuzca ses ve şekil özelliklerini yansıtan kelimelerin hepsini sayı ile ifade etmek elbette çok zordur. Bu makalede, aynı özellikleri yansıtan bazı kelimelere yer vermekle yetinildi. Daha önceki Türk yazı devirlerinden olan Karahanlı (Doğu) Türkçesi ve daha önceki Eski Türkçe ile karşılaştırıldığında bazı Oğuzca özelliklerin hiç de azımsanmayacak kadar çok olduğu görülmüştür. MM’de özellikle iç ve son ses durumundaki *d*’lerin *y* olması, ek başlarındaki *t*’lerin ötümlüleşip *d* olması, ön ses *y-*’sinin düşmesi, kapalı *e* sesinin bulunması, emir kipinin 2. teklik kişi çekiminin eksiz ($\emptyset$) olması gibi Oğuzca ses ve şekil özellikleri, Karahanlı Türkçesi özelliklerden çok daha fazla yer tutmaktadır. Bu hâliyle MM; Kıpçak ve Karahanlı dil özelliklerini barındırmasının

yanı sıra, Oğuzca ses ve şekil özelliklerini de bünyesinde barındıran ve Harezmi Türkçesini en iyi temsil eden eserlerden biridir.

KAYNAKÇA

- ATALAY, Besim (1998-1999). *Divanü Lugâti't-Türk I-IV*, Ankara: TDK Yay. 4. bs.
- ARGUNŞAH, Mustafa vd. (2010). *Karahanlıca Harezmiye Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yay.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968.) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: TDK Yay.
- ECKMANN, János (1998). "Harezmi Türkçesi" *Tarihî Türk Şiveleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 3. bs., s. 173-210.
- ERCİLASON, Ahmet B. (2007). *Türk Dili Tarihi*, 4. bs., Ankara: Akçağ Yay.
- GABAİN, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay., 5. bs.
- GÜLSEVİN, Güler - BOZ, Erdoğan (2004) *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- GÜLSEVİN, Güler (1998). "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler", *Kardeş Ağzlar* (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi), 7: 12-18.
- GÜLSEVİN, Güler (2010). "Oğuzca olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım", *Turkish Studies*, Volume: 5/1: 57-76.
- KAYMAZ, Zeki (2002). "Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerindeki Oğuz Türkçesi Unsurları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 139: 155-162.
- KORKMAZ, Zeynep (1995a). "Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, Ankara: TDK Yay. 241-253.
- KORKMAZ, Zeynep (1995b). "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, Ankara: TDK Yay. 205-216.
- KORKMAZ, Zeynep (2010). "Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri", *Turkish Studies*, 5/1: 1-41.
- KORKMAZ, Zeynep (1999). "Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri ve Divanü Lugâti't-Türk", *Türk Dili*, 570: 459-470.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2003), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ, 5. bs.
- ÖZKAN, Mustafa (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2. bs.
- (TOGAN), Zeki Velidi (1928). "Harezmiye Yazılan Eski Türkçe Eserler", *Türkiyat Mecmuası c. II*, 313-345.
- TOPARLI, Recep - ARGUNŞAH, Mustafa (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*, Ankara: TDK Yay.

